

FOLKLOR VƏ ƏDƏBİYYAT

FƏRMAN XƏLİLOV

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: fermanhalilov@yahoo.com

SEYİD SƏBRİNİN FELYETONLARI

XX əsr Naxçıvan ədəbi məhəbbətinin yetirməsi olan S.Səbri (1896-1974) bir sıra məqalə, şeir və pyeslərlə yanaşı, müxtəlif aktual mövzularda yazılan felyetonlarla da müəllifdir.
Məqalədə ilk dəfə olaraq S.Səbrinin indiyədək heç yerdə çap olunmayan felyetonları tədqiqat obyektinə çevrilmişdir.

Müəllif araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlmişdir ki, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin ənənələrini S.Səbrinin felyetonlarına müəyyən təsiri olmuşdur. Dövrünün bir sıra vacib problemlərinə həsr olunan bu felyetonlar mövzu və məzmunu, kompozisiya və sijoleti, bədiiilik səviyyəsi baxımından felyeton janrının tələblərinə tamamilə cavab verir.

Açar sözlər: Seyid Səbri, Naxçıvan ədəbi məhəbbəti, "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi, publisistika.

Hələ orta əsrlərdə müxtəlif müəlliflərin yol qeydləri, təzkira, risalə və məktublərində bəzi elementləri ilə rastlaşdığımız Azərbaycan publisistikası XIX əsrdə M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi və fəlsəfi əsərləri ilə həyata vətəqə almışdır. M.F.Axundzadənin ənənələrini davam etdirən H.Zərdəbidin C.Məmmədquluzadəyədək bir sıra tanınmış Azərbaycan ədəbləri isə onu kamala çatdırmışlar.

"Şərqi-Rus"da yavaş-yavaş cücərilən görünən felyeton janrı isə XX əsrin əvvəllərində yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyaraq Azərbaycan publisistikasının əsas janrına çevrilmişdir.

1921-ci ildən nəşrə başlayan "Şərq qapısı" qəzeti də Azərbaycan felyetonçuluq ənənələrini davam etdirməyə səy göstərmiş və öz səhifələrində bu janra müəyyən qədər yer ayırmışdır. Qəzetin 1922-1930-cu il nömrələrində "Balaca felyeton" ümumi başlığı altında nəzmlə yazılan və dərc olunan felyetonlara tez-tez rast gəlmək olur. "Şərq qapısı" qəzetinin fəal müxbirlərindən biri kimi Seyid Səbri (1896-1974) də bu ənənələrdən faydalanaraq felyeton janrına müraciət etmişdir. Lakin təəssüf ki, hələlik S.Səbrinin nə "Şərq qapısı"nda, nə də digər mətbuat orqanında dərc olunan birçə felyetonunu da əşkara çıxara bilməmişik. Halbuki onun bizə çatın əlyazmaları içərisində həm nəzm, həm də nəsrli yazılan felyetonlar vardır. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda mühafizə olunan [1] həmin əlyazmalara istinad edərək S.Səbrinin felyeton yaradıcılığı haqqında müəyyən mülahizələr irəli sürmək mümkündür.

Əvvəla, diqqəti ona cəlb etmək istəyirik ki, S.Səbrinin felyetonlarında "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi ənənələrinin təsiri açıq-əşkar hiss olunur. Məsələn, o da molla-nəsrəddinçilər kimi öz felyetonlarını nəsrli şəkildə yazıb nəzmlə bitirməyə daha çox üstün-

lük vermişdir. Onun felyetonlarının dili və üslubunda, həmçinin təhkiyə tərzində və ifadə üsullarında da molla-nəsrəddinçilərdən "bir duz" tapmaq olar. İlk qələm təcrübəsi hesab etdiyimiz adız bir felyetonunda M.Ə.Səbrin xalq arasında çox məşhur olan "Nə boral-dırsan, a qare, gözünü, Yoxsa əyri görürsən bu ayınada özüni" misralarını epifraq ver-məsi də onu sübut edir ki, S.Səbri molla-nəsrəddinçilərin satirik irsinə biganə qalmamış, onların ənənələrini davam etdirməyə maraqlı göstərmişdir.

Felyetonun əsas tənqid hədəfləri "xalqdan artıq pul alaraq dövlət qanunu pozan" və "xalqura" ilə məşğul olan taksilər və dövlət məşinlərinin sürücüləridir. Müəllif felyetonu molla-nəsrəddinsəyafı bir maneərlə başlayır: "Allah ölənlərinizə rəhmət eləsin. Mənim rəhmətlik anam deyirdi ki, hər kəs sənin eybini üzün desə, ondan incimə, bil ki, o sənin gələcək xeyrini deyir. Amma nədənsə indi bəzi adamların eybini deyəndə acığına gəlir, adamdan burnunu əyir, qaş-qaşağını sallayır" [1, qovluq 2, s. 27].

Sonra ustalıqla oxucuların diqqətini əsas tənqid hədəfinə yönəldir: "Bax, misal üçün, gələn taksilər soferlərinin hansı birini istəyirsən çağıraraq deyək: Ay bala, misal pos sayğacı hanı? Nə üçün xalqdan artıq pul alaraq dövlətin qanununu pozursan? O saat görəcəksən səndən incidi, burnunu bir qarış salladı".

Vaxtilə "özüni aynada əyri görənlər" M.Ə.Səbri demişkən, "gözlərini bərəldirdilərsə", S.Səbri onlar "burnunu sallayır". Lakin buna baxmayaraq müəllif öz mövqeyindən geri çəkilmir: "Dayım da... deyir ki, sənin borcun gördüyün nöqsanları yazmaqdır (yəni Səbri yada düşür: Şairəm, çünki vəzifəm budur əşər yazım, Gördüyüm ni-kü bədi əyləyim izhar yazım). Mən də deyirəm, indi ki, məcbur edirsən, qulaq as, de-yim:

Gözünü aydın olsun, şəhrimiz abadlaşsın,

Keçmiş fayton yerinə indi taksilər bollaşsın.

Yollar təmiz olsun, küçülər asfaltlaşsın,

Taksilər soferlər yol azıb qaşbaşlaşsın.

Şeirin bundan başqa üç bəndi də vardır. Həmin bəndlərdə müəllif felyetonun nəsr hissəsini ümumiləşdirir və tamamlayır.

S.Səbrinin "Sözə baxmaq ədəbdəndir" felyetonu isə sanki yuxarıda təhlilini verdiyimiz felyetonun davamıdır: "O gün dayımın sözümdən kəşmədim taksilər sürən soferlərin "fəaliyyətindən" bir az danışımdı. İndi də xalam məni taxib şişə, tutub tənqid ki, görək sən kəmərinin "fəaliyyətdən" mənim üçün danışsan" [1, qovluq 2, s. 28]. Lakin bu felyeton əvvəlkindən fərqli olaraq başdan axıradək güclü kinaya üzəndir qurulub. Həmin felyetonun aşağıda nümunə verdiyimiz parça tənqid hədəflərini oxuculara nişan verməklə yanaşı, müəllifin satirik qələminin kəsərini də gözərləmiş özündə cəmləndir: "Allaha şükür, sən kəmərinin suyunu nə gəlib. Həmd olsun allaha, elektrik işığın gü-cündən xalqın gözü qamaşdığı kimi, sən də camaatı boğmaq üzrədir. İkinci sən kəməri başlanandan az qalır ki, yer üzünü sən büstün, su Haça dağın başına qalxсын. Hərgah mən də başlasam tərifi, onda sən kəməri işçilərinin qoltuqları şişər, suyu daha da artırar-dı ki, bəri onu minib nicat tapar. Amerikanlar da gəmini axtarmaq fikrinə düşüblərsə də, hələ tapa bilmirlər. Hərgah onların arzuları gözələrində qalmasa, gəmini tapa bilsələr, on-da mən də sən kəməri tərifi başlarım".

Naxçıvandı ki sən qılığından kinayəli bir dillə söz açın müəllif lübnən səbəbini vürğuləyərək yazır ki, sən kəmərlərinin çəkilməsində "minlərlə müzənlərlə pullar xər-cələmosinə" baxmayaraq, aid təşkilatların məsuliyyətsizliyi üzündən "yeraltı mişqovul-lar... torpağı qazıb doldururlar suyun trubalarına, qoyurlar ki, əməlli-başlı sən gəlsin".

Olan-qalan suyun əhaliyə verilməməsinin səbəbini isə müəllif xalasının dili ilə oxuculara çatdırır: "Xalam deyir ki, yox, sən bilmirsən, su əməlli-başlı gəlir, ancaq suyu satırlar pəncər əsknlərə. Onlar da pəncərin bir balaca döstəsini od qiymətinə sırtırlar bizim gərdənimizə. Ona görə də su camaatın içməsi üçün azlıq edir".

Felyeton beş bəndlik şeirlə bitir. Sonuncu bənd belədir:

Gəl soyunmaq paltarı, girək bu gün meydana,
Həqq sözənd heç incimək yaraşmayırsan insana.
Əgər bacarmayırsan, çəkil sən dur bir yana,
Qoy tapılın yerinə bacarıqlı birisi,
Desinlər əhsən sənə bu cür kəməri işçisi.

Sonuncu misradə S.Səbrinin "Şərq qapısı" rəzetində dərc olunan "Su işçilərinin yaxşılarını istifadə etməli" adlı iki cümlüklük yazısının son cümləsi ilə səsleşir: "Naçıx-va həərində su işini islah etmək üçün Naçıxıvada yaşayan, su işində bacarıqlı olan şəxslərdən istifadə edilməlidir" [2, s. 4].

Güman edirik ki, S.Səbri heç vaxt "Şərq qapısı" redaksiyasına iki cümlüklük məqalə göndərməzdi. Yəqin ki, o, bəlkə də ələ bu felyetonunu çap üçün göndərmiş, redaksiya isə onu ixtisar edərək iki cümlə şəklində salmışdır. Buradan həm də o notici çıxır ki, S.Səbrinin yuxarıda bəhs etdiyimiz felyetonları 1926-cı ildən gec yazıla bilməzdi. Lakin maraqlı burasıdır ki, S.Səbri 1963-cü ildə yazdığı "Salma mənə nəzərdən" felyetonunda yenə bu mövzuya qayıtmışdır: "İcazə verin qeybət yox, gördüyümü sizə nəql etdiyim... Keçən ildən Əli Bayramlı məhəlləsində, Puşkinin (feldşer məktəbinin yanında), Bakı, Tiflisi, Lermantov və Əzizbəyov küçəsinin qurtararı Sovetabad, Çelyuskin küçəsinə kimi bir neçə yerdə su qranları qoyuldu. Bu qranlar bu yaxın vaxta kimi fəxri qarovul vəzifəsində dayanıb, su aparmaq istəyən ana-bacılarımızın üzərinə şüğülmümmə ölü kimi gözlərini bərəldirlər" [1, qovluq 2, s. 31].

Felyetonda əsas mövzuya keçid üçün də maraqlı priyomdan istifadə edilmişdir. Müəllif bildirir ki, müğənnilik eşiqinə düşübdür və səsinə yoxlamaq üçün bir-iki mahını oxumağa istəyir, lakin alınmır. Nəhayət, "Küçələrdə su səpmişdi" mahınısın avazı ilə oxumağa başlayır:

Küçələrdən su kəşmişəm,
Çün hörmətim azalması.
Var gücünlə yalvar mənə,
Yalvarışın az olmasın.
Nə qədər ki, zəhmət çəkib
Uzaqdan su gətirəsən,
Bil ki, savab qazanırsan
Qoy savabın az olmasın.

Əsas mövzuya keçid belə olur: "Önlərinizə rəhmət, rəhmətlik ananın yanında güzmə adı çəkəndə siğəsi Güzəməli kişi yadına düşərdi. İndi mən də su mahınısını oxudum, su kəməri yadıma düşdü".

S.Səbrinin 1936-cı ildə qələmə aldığı "Səhbət" felyetonu əvvəlliklərdən fərqli olaraq dialoq formasındadır. Felyetonda yumoristik şəkildə Bici və Gici adlandırılan iki şəxsin dialoqu oxuculara çatdırılır:

"Bici: Mən savadsızlığımı loğy etmişəm.

Gici: Yaxşı, onda de görüm hansı ölçüləri bilirsən?

Bici: Mən hamı ölçüləri bilirəm. Məsələn, uzunluq, dərinlik, enlilik.

Gici: Yox canım, mən bu ölçüləri demirəm.

Bici: Bəs hansı ölçüləri deyirsən?

Gici: Mən quyuq ölçüsü deyirəm.

Bici (gülür): Necə yəni quyuq ölçüsü?

Gici: Bə, bə, quyuq ölçüsü.

Bici: Axı hansı quyuq, nə quyuq? Tülkü quyuğu. Dovşan quyuğu?

Gici: Yox, adam quyuğu" [1, qovluq 2, s. 36]

Felyetonu oxuduqca aydın olur ki, havadarı haraya işini dəyişirsə, oraya gedən qabiliyyətsiz adamlar S.Səbrinin təbirincə, "quyuq"dur.

M.Ə.Səbrin "İki həpəndin səhbəti"ni xatırladın bu felyetonda müftəxorluq, tüfeylilik və biganəlik də tənqid hədəfinə çevrilir.

S.Səbrinin "Yapma-boyalı adətlər" felyetonu nisbətən sonralar – 1966-cı ildə yazılmışdır. Felyetonda halo bu gün də öz aktuallığını itirməyən bir məsələyə – müəllifin "yapma-boyalı" adlandırıldığı xoşagəlməz toy adətlərinə toxunulur. Felyeton bütün oxucuların razılıqla qarşılayacağı cümlələrlə başlayır: "Azərbaycan xalqının içərisində gözəl adət və ənənələr vardır. Onlardan birisi də övlad toyu – oğul evləndirib, qız arə verməkdir, toy bəsəti təşkil edərək şənlənməkdir. Çalmaq, oxumaq, yallı getmək və hətta kənd yerlərində güləşmək və yeyib-ıçib şadlanmaq, fərəhlənməkdir" [1, qovluq 1, s.102].

Sonra keçmişin toy adətlərindən söz açaraq onların əsl milli dəyərlərə malik olmasını vurğulayan müəllif "İndi isə bu toy bəsətinə yama əlavə olar, heç də uyğun olmayan boyaların vurulmasına" diqqəti yönəldir. Hansılardır bu "yapma-boyalı adətlər"? Müəllif bu sualın cavabını belə verir: sənəttə toyu və böyük toy məclislərini "hərrəkə bazarına döndörüb, beş yüz və daha çox dəvətnamə paylamaq", pul yığmaq üçün "məclis başlanan kimi qarı ağzına bir masa qoyub üzərinə bir vaz sırtıyaraq, bir xırda çamadan, bir dəftər-qələm qoyaraq iki nəfər yaxın şəxs həmin masanın arxasında oturub orzaq anbarına keşik çəkən gözətçi kimi çağırılmış qonaqların keşiyini çəkmək".

Bəla "adətlərin" qəbul edilməzliyini çılpaqlıqla ilə diqqətə çatdırın S.Səbri acı gü-lüşlərə dolu qəzəbini də gizlədə bildirmir: "Bəla burasıdır ki, bir nəfər soruşan yoxdur ki, desin: Özümiz, son məni sadlıq gününə qonaq dəvət etməyin hara, qapını kəşib pul almağın hara? Qonağa yemək-ıçmək verib pul almaq hansı qanunda, hansı kitabda, hansı dində, məzhəbdə, şəriətdə yazılıb?"

Müəllif qadınların "uşaq doğmaq, ad qoymaq, yeddi eləmək, ev tikdirmək, təndir qoymaq" münasibətilə "qonaqlıq düzəldib məclisəhaqqı alınmasının" da keçmişdəki milli ənənələrlə heç bir əlaqəsinin olmadığını göstərir.

Felyetonun sonunda verilən doqquz beytlik "borcumuzdur" radifli şeiri isə müəllifin fikirlərini ümumiləşdirmək baxımından əhəmiyyətli dir:

Ərsəyə gətirmək həm oğlanı, həm də qızı,
Onların ulduzların bərişdirməq borcumuzdur.
Toplanmalıdır qohumlar, qonşular, dost-əşqular,
Beş yüz dəvətnamə yazmaq da məcburi borcumuzdur?
Qövün-əqraba gələ, xeyir-dualar söyləyələr,
Qarı ağzında masa qoymaq da borcumuzdur?
Tükəzban doğubdur, ay qız, bu gün həftəsindir,
Fatma təndir qoyub, küfləsinin açmaq da borcumuzdur?

Beləliklə, apardığımız təhlikədən aydın olur ki, S.Səbrinin felyetonları mövzu, məzmun və ideyası, kompozisiya və süjeti, ümumi və konkretfaktı olması baxımından bu janrın tələblərinə tamamilə cavab verir. Müəllifin ictimai fakt və hadisələri seçib mətnə daxil etməsi və onları müqayisələndirməsi, satirik və yumoristik gülüşdən məharətli istifadəsi də göstərir ki, o, bu janrın tələblərini yaxşı bilmis və onun gözəl nümunələrini yaratmağa nail olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Naxçıvanın elm, mədəniyyət, ədəbiyyat və maarif xadimlərinin şəxsi arxivi. Seyid Səbri. AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondu. Q-1, qovluq 1-11.
2. Səbri S. Su işçilərinin yaxşılığını istifadə etməli // "Şərq qapısı" qəz., 1925, 8 sentyabr.

Фарман Халилов

ФЕЛЬЕТОНЫ СЕЙДА САБРИ

С.Сабри (1896-1974), являвшийся воспитанником нахчыванской литературной среды, наряду с рядом пьес, статей и стихотворений, был также автором фельетонов, написанных на различные актуальные темы.

В статье впервые объектом исследования стали до сих пор нигде не публиковавшиеся фельетоны С.Сабри.

Автор в результате исследования пришел к выводу, что традиции литературной школы журнала «Молла Насреддин» оказали определенное влияние на фельетоны С.Сабри. Посвященные ряду насущных проблем того времени, эти фельетоны с точки зрения темы и содержания, композиции и сюжета, художественного уровня полностью отвечают требованиям данного жанра.

Ключевые слова: Сейид Сабри, литературная среда Нахчывана, фельетон, литературная школа «Моллы Насреддина», публицистика.

Farman Khalilov

SEYID SABRI'S FEUILLETONS

The author of the 20th century Nakhchivan literary environment, S.Sabri (1896-1974) is also the author of feuilletons in various topical themes besides a number of articles, poems and plays.

In this article, for the first time, S.Sabri's feuilletons that never published anywhere were the research object.

In the result of investigations, the author has come to such a conclusion that the traditions of "Molla Nasraddin" literary school had some influences to S.Sabri's feuilletons. These feuilletons, dedicated to a number of important problems of his century, meet the requirements of the genre of the feuilletons thoroughly in terms of theme and content, composition and plot and artistic level.

Keywords: Seyid Sabri Asadi, literary-cultural environment of Nakhchivan, feuilleton, "Molla Nasraddin" literary school, publicity.

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)